

РОЗРОБКА ТА ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ СУЧАСНОЇ МОДЕЛІ ПРОФЕСІЙНОЇ ОРІЄНТАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ

В статті досліджено необхідність розробки та теоретичне обґрунтування створення сучасної моделі професійної орієнтації населення України з урахуванням впливу тенденцій євроінтеграції та практичного досвіду розвинених країн.

This article explores the need for development and theoretical foundation of a modern model of professional orientation of Ukraine's population, taking into account the impact of European integration trends and practical experience of developed countries.

Ключові слова: професійна орієнтація, модель профорієнтації населення.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Функціонування регіонального ринку праці (РРП) за умов інтеграції України в міжнародний економічний простір, структурна перебудова економіки, пов'язана з впровадженням науково-технічного прогресу вимагають формування особистості працівника нового типу, схильного до саморозвитку, самовдосконалення, самовиховання та професійного росту впродовж всього життя. Вибір професії, працевлаштування та проблема зайнятості пов'язані з рядом суперечностей між попитом та пропозицією на РРП; зі змінами в змісті праці, в тому числі появою нових професій, якісною зміною вже існуючих, відмиранням старих. У зв'язку з цим, зростає необхідність в розробці та теоретичному обґрунтуванні сучасної моделі професійної орієнтації населення в Україні, яка б сприяла вирішенню названих проблем.

Аналіз останніх досліджень чи публікацій. Основи концепції профорієнтації були закладені рядом зарубіжних учених: Е. Гінзбергом, А. Маслоу, Ф. Парсонсом, Д. Сьюпером, Л. Тайлером [1]. Українські і російські автори: В.П. Давидов, Л.Л. Петльована, Н.Н. Наконечна, – теж приділяли цьому питанню важливу увагу в своїх працях [2]. Однак нині якісна система професійної орієнтації всього населення в Україні не забезпечує необхідної конкурентоспроможності робочої сили та належної ефективності формування, відтворення та збереження трудового потенціалу.

Виділення не вирішених раніше частин проблеми загальної проблеми. На думку вчених [3, с. 100], в нашій країні фактично була зруйнована система шкільної профорієнтації. Науковці [4] вважають, що в сучасних умовах необхідна цілісна і самостійна психологічна концепція професійної орієнтації особистості з метою виявлення закономірностей, механізмів та латентної структури процесу переходу учнів, молоді та дорослих людей до нової діяльності. Отже, існуюча в Україні система профорієнтації є недоформованою, і вимагає створення нової моделі єдиної системи професійної орієнтації всього населення України.

Постановка завдання: викласти уявлення автора про сучасну модель професійної орієнтації населення України з урахуванням впливу тенденцій євроінтеграції для підвищення ефективності використання трудового потенціалу і запобігання безробіттю.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Ще Платон у своєму творі „Держава” писав про важливість професійно орієнтованого відбору [5]. В Україні процес професійної орієнтації раніше був зорієнтований головним чином на учнів та молоді і взагалі не функціонував як система. Довгий час панувала думка, що формування професіоналізації особистості відбувається під час вибору та оволодіння першою професією. Перехід до іншого виду діяльності, зазвичай, пов'язувався з професійним зростанням людини. Однією з причин такого стану була відсутність реального безробіття. За умов розвитку євроінтеграційних процесів та впливу НТП на РРП професійна орієнтація всього населення є обов'язковою потребою формувати „у особистості певного рівня готовність до професійного самовизначення” [6].

В Україні, за роки незалежності, було розроблено дві Концепції державної системи професійної орієнтації населення, у 1994 та 2008 роках [7; 8]. Враховуючи те, що провідною ідеєю соціальної політики сучасності обрано вектор розвитку людини як особистості, громадянина та працівника, сучасна парадигма профорієнтації населення повинна передбачати підвищення конкурентоспроможності робочої сили та перехід до якісно нового стану зайнятості за умов досягнення найбільшого ефекту в підготовці фахівця при найменших витратах зусиль і часу. Згідно з таким підходом, сучасна професійна орієнтація, за визначенням автора, – це науково обґрунтована, неперервна система взаємопов'язаних принципів, форм, методів, заходів соціального, медичного, економічного, психологічного і педагогічного напрямку активізації підтримки, підготовки, участі у професійній діяльності та розвитку дітей дошкільного віку, учнів, молоді, дорослого працюючого населення, безробітних, інвалідів на різних етапах їхнього життя з вирішення питань обрання декількох видів професій або зміни виду діяльності, місця роботи, режиму праці, що дозволить реалізувати наявні здібності, нахили, бажання, з урахуванням потреб суспільства. Важливою складовою організації процесу формування профорієнтаційної роботи зі всім населенням є розробка та теоретичне обґрунтування ефективно діючої її моделі, направленої на раціональне використання професійного потенціалу країни.

Модель – це основа, на якій ґрунтується профорієнтація населення. Дана модель структурує основні компоненти сучасної профорієнтації населення України: цільовий рівень (мета, завдання, принципи); змістовний рівень (організаційні структури та контингент споживачів послуг, напрямки їх діяльності, функції); діяльнісно-операційний рівень (зміст і етапи, форми, методи роботи); оцінювально-результативний рівень (критерії, рівні, результат).

Основною метою сучасної моделі профорієнтації населення є формування особистісної готовності до самовизначення та професійного розвитку всіх осіб завдяки вибору професій, спеціальностей, місця роботи й навчання з урахуванням їх індивідуальних потреб, схильності, можливості, інтересів, досвіду, здібностей, кон'юнктури РРП для запобігання безробіття і підвищення ефективності використання трудового потенціалу. Для її досягнення, організація професійної орієнтації населення повинна бути спрямована на вирішення завдань: реалізація права громадян на працю; надання допомоги населенню в ознайомленні, самопізнанні, усвідомленні та обґрунтованому виборі або зміні виду трудової діяльності, професії, кваліфікації, місця роботи та/або наряду подальшого навчання у відповідності з професійними інтересами, нахилами, здібностями, загальноосвітньою та професійною підготовкою, станом здоров'я та з урахуванням потреб РРП; створення умов для соціально цінної активності в професійному самовизначенні; стимулювання максимального розвитку власної активності, її творчого, інтелектуального, духовного, фізичного, особистісного та трудового потенціалу; соціального захисту населення від загрози безробіття; набуття досвіду сучасної підготовки та вдосконалення навиків проведення профорієнтації населення всіма суб'єктами шляхом оптимальної їх координації і взаємодії. Обов'язковими принципами, які покладені в основу сучасної профорієнтаційної роботи з населенням для кожного соціального інституту, повинні бути загальні, особливі та принципи професійного розвитку. Загальними принципами є: комплексність, науковість; системність; безперервність; цілеспрямованість; плановість; ефективність; доступність, систематичність і наступність, компетентність; рівні можливості; добровільність і безкоштовність; врахування вікових та індивідуальних особливостей; конфіденційність та рекомендує характер висновків профконсультацій і профвідбору; додержання працівниками профорієнтаційних служб норм професійної етики; взаємозв'язок навчального закладу, сім'ї, виробництва, організації та установ; диференційний і індивідуальний підхід. Особливими принципами є: ініціативно-активна направленість особистості; свобода вибору професії; формування у населення мотивації до легальної зайнятості і збереження трудового потенціалу; об'єктивна самооцінка особистості; свідомість та самостійність соціально-професійного самовизначення. Принципами професійного розвитку є: забезпечення загального і професійного розвитку трудового потенціалу особистості; випереджальний підхід; безперервність, узгодження інтересів особистості та попиту суспільства через РРП; взаємодія РРП та ринку освітніх послуг; діяльнісний підхід до визначення професійної придатності; врахування перспективи та прогнозів розвитку особистості в умовах євроінтеграції та ринкових перетворень економіки країни.

Діяльність щодо організації професійної орієнтації населення в Україні розподіляється між Міністерством соціальної політики, Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України, Міністерством охорони здоров'я, Міністерством оборони, Мінагропромполітики, Мінпромполітики, Українським союзом промисловців та підприємців, Всеукраїнським союзом сільськогосподарських підприємств. Основними функціями профорієнтації даних інститутів є: соціальна; медико-фізіологічна; психолого-педагогічна; економічна; виробничо-технічна. Попри це, на думку автора, необхідно створити при КМУ Державний центр професійної орієнтації населення України (ДЦПОНУ) та кілька регіональних центрів, основними функціями яких будуть: координація, ефективність та контроль проведення профорієнтації. На наш погляд, профорієнтаційну роботу та професійний розвиток особистості необхідно здійснювати і розпочинати задовго до професійної діяльності. Діяльність ДЦПОНУ повинна складатися з об'єктних та суб'єктних компонент. Об'єктна компонента: діти дошкільного віку → діти з особливими потребами, діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, навчальних закладів при установах виконання покарань → молодь, яка навчається в загальноосвітніх навчальних закладах → молодь, яка навчається в ПТНЗ, ВНЗ (абітурієнти → студенти → студенти-випускники), допризовна молодь і та, яка не навчається → доросле: незайняте, зайняте населення, особи позбавлені волі, особи з інвалідністю; роботодавці; педагогічні працівники; батьки учнів навчальних закладів та молоді, яка навчається. Суб'єктна компонента: особистість → сім'я → сім'я, дошкільні заклади → сім'я, школа → сім'я, ПТНЗ, ВНЗ, наукові установи, заклади охорони здоров'я, реабілітаційні установи, медико-соціальні експертні комісії, Державна служба зайнятості, центри професійної орієнтації населення, молодіжні центри праці, військкомати, установи виконання покарань, органи місцевого самоврядування, представники органів виконавчої влади, інші підприємства, установи та організації незалежно від форм власності, виду діяльності та господарювання, а також особи, що надають послуги з професійної орієнтації, організації роботодавців, профспілок, громадських організацій, інші юридичні і фізичні особи. До контингенту споживачів профорієнтаційних послуг можна віднести населення різних категорій та інститутів.

Зміст роботи ДЦПОНУ має спрямовуватися на використання ключових компетентностей: мотиваційної – формування у населення позитивної мотивації та стимулів участі в процесі профорієнтації, а в працівників різних інститутів – ціннісного відношення до профорієнтаційної роботи; психологічної –

виявлення і врахування якостей темпераменту населення; інтелектуальної – актуалізація і розвиток інтелектуальних здібностей осіб; едукативної – формування у населення освітньої та життєвої підстави вибору професій, місця роботи, кар'єрного зросту та здатності навчатися все життя рефлексивною – формування самостійної активності населення щодо професійного розвитку; характерологічної – врахування певних рис характеру та ставлення осіб до навколишнього світу, людей, речей, до себе при професійному самовизначенні; комунікативної – формування у осіб готовності до спілкування при самовизначенні напрямків професійної діяльності, а саме: соціально-гуманітарного, природничо-математичного, військового, художньо-естетичного, управлінського, політичного, дипломатичного, лінгвістичного, педагогічного, соціологічного; діяльнісної – формування здатності до професійної діяльності за потребнісно-мотиваційним, інформаційно-пізнавальним, цілеутворюючим, опередційно-результативним, емоційно-почуттєвим вимірами [9, с. 10]; генетично-вікової – формування вікової та статевої готовності осіб до професійного самовизначення; діагностичної – формування здатності у різних категорій населення оволодіння аналізом готовності до власної професійної діяльності.

Важливою умовою ефективності системи профорієнтаційної роботи населення є наступність окремих її етапів. I етап – профорієнтаційна робота у дошкільних закладах, 1–4-х класах ЗОСШ, інших навчальних закладах, з сім'єю, основним завданням якої є спеціально організоване ознайомлення дітей зі світом професій за допомогою методів ігрової діяльності, які створюють у них певний досвід професійних дій, професійної поведінки, підгрунтя ефективної реалізації свого особистісного потенціалу в майбутній професійній діяльності. II етап – профорієнтаційна робота у старших класах ЗОСШ, з іншими навчальними закладами та сім'єю, яка формує визначення в учнів здібностей, професійних намірів, оволодіння професійними знаннями, уміннями, навичками; уміння аналізу різних видів професійної діяльності та співставлення своїх можливостей з вимогами професії до особистості та потребами РРП; установку на власну активність та самопізнання як основу вибору професії; ознайомлює з основними правилами вибору професії та помилками, що допускаються та систематизує їхній професійний досвід. III етап – профорієнтаційна робота з молоддю у ПТНЗ, ВНЗ, в тому числі, з абітурієнтами, студентами, випускниками, з сім'єю, яка характеризується усвідомленням вибором професії, місця роботи; вмінням розвивати професійно важливі якості особистості, що сприяє зростанню зайнятості та зменшенню рівня безробіття серед молоді; формуванням відповідальності за прийняття рішення щодо вибору професії. IV етап – профорієнтаційна робота з різними категоріями дорослого населення сприяє залученню максимальної кількості суб'єктів з метою вдосконалення їхнього базового рівня знань і набуття певної компетенції стосовно майбутнього працевлаштування або соціального життя; ліквідації як початкової, так і функціональної неграмотності; вдосконалення мовних здібностей; розвитку і узагальнення базових здібностей; відновлення і розвитку професійних здібностей людей, що втратили роботу для повернення їх на РРП; забезпечення гнучкості та здатності до професійного вдосконалення осіб; формування їх мотивації та психологічної готовності до зміни професії та, за необхідності, до переорієнтації на нову діяльність; підвищення професійно-соціальної мобільності; створення роботи для себе; досягнення трудової та інтелектуальної незалежності, заповзятливості; виховання загальнолюдських та загально професійних якостей, розумних домагань, потреб. Професійну орієнтацію населення на всіх етапах його розвитку можна віднести до заходів підвищення ефективності використання трудового потенціалу, сприяння зайнятості населення та зменшення рівня безробіття тощо. Вдосконалення та оновлення змісту профорієнтації населення має знайти своє відображення на місцевому, регіональному та загальнодержавному рівнях профорієнтаційних програм.

Професійна орієнтація зайнятого населення може здійснюватися й у системі підвищення кваліфікації, професійної підготовки та перепідготовки працюючих на виробництві. Основними формами профорієнтації є професійне інформування; професійна консультація; професійний добір; професійний відбір; професійна виробнича й соціальна адаптація; проведення періодичних атестацій керівників і спеціалістів; тарифікації робітників; формування резерву керівних кадрів. Відповідно мети та завдань профорієнтації населення можуть використовуватись масові, групові та індивідуальні форми роботи, які мають враховувати особливості категорій громадян, вік, стать та існуючі вимоги до професійно-соціальної компетентності працівників тощо. В процесі проведення профорієнтації населення пропонується використовувати різні методи та тренінгові технології: ігри з різними професійними ролями та імітацією елементів професійної діяльності, моделі ситуації успіху; проектні ігри; психобіографію, рефлепрактикум тощо. У професійній орієнтації населення використовуються науково-методичні засоби: професійне виховання, професіографія (інформаційна, діагностична, коригуюча, формуюча) і професійна діагностика (комплекс медичних, психофізіологічних, психологічних та інших методів вивчення особи).

В якості критеріїв було визначено такі компетентності: мотиваційна, психологічна, інтелектуальна, едукативна, рефлексивна, характерологічна, комунікативна, діяльнісна та генетично-вікова. Серед рівнів – нульовий, початковий, низький, середній та високий. Ефективність реалізації моделі профорієнтації населення ми можемо визначити згідно з критеріями (результатом готовності до професійного самовизначення та розвитку): високий рівень мотиваційної, психологічної, інтелектуальної, едукативної, рефлексивної, характерологічної, комунікативної, діяльнісної та генетично-вікової компонент. Ключові

компетентності, такі як мотиваційна, психологічна, інтелектуальна, едукативна, діяльнісна, генетично-вікова тощо різняться темпами готовності до професійного самовизначення та незбігом основних етапів професійного розвитку: нульовий рівень характеризується відсутністю в осіб знань про світ професій, певних професійних дій та поведінки; початковий рівень – особи розпочинають стадію знайомства та усвідомлення необхідності підготовки до вибору професії; дають початкову оцінку власним здібностям, професійними знанням, умінням, навичкам; виявляють професійні наміри; низький рівень – особи показують уміння вибору професію; аналізу деяких видів професійної діяльності та співставлення своїх можливостей з вимогами професії до особистості та потребами РРП; ознайомлення з основними правилами вибору професій та помилками, що допускаються; середній рівень – особи вдосконалюють базовий рівень знань, набувають певну компетенцію стосовно майбутнього працевлаштування або соціального життя, відновлюють і розвивають професійні здібності після втрати роботи для повернення на РРП, проходять стадії накопичення професійних, психологічних знань та інкубацію професійної спрямованості, здатні розвивати професійно важливі якості особистості; високий рівень – особи здатні вчитися впродовж всього життя, набувати трудового досвіду, аналізувати суб'єктивні і об'єктивні чинники з наступним прийняттям рішення про вибір конкретних професій чи зміну виду діяльності, місця роботи тощо; забезпечувати гнучкість та здатність до професійного вдосконалення, формувати психологічну готовність до зміни професії та, за необхідності, до переорієнтації на нову діяльність, підвищувати професійно-соціальну мобільність, створювати роботу для себе; досягати трудової та інтелектуальної незалежності, заповзятливості, виховувати загальнолюдські та загально професійні якості, розумні домагання, потреби, формувати відповідальність за прийняття рішення щодо вибору професії.

Висновки. Суспільство, інститути країни мають бути зацікавлені в підсиленні включеності високо професійно підготовлених різних категорій населення в РРП як творчих особистостей, як суб'єктів власної професійної кар'єри і життєвого шляху. Тому, розробка моделі профорієнтації населення набуває першочергового значення в контексті забезпечення сталого розвитку України. Запропонована модель профорієнтації населення буде сприяти високій готовності до самовизначення та професійного розвитку всіх осіб; поширенню безперервної освіти; запобіганню безробіттю; заощадженню коштів, вкладених в професійну підготовку; зростанню ефективності регіонального ринку праці; підвищенню конкурентоспроможності країни.

Література

1. Профориентация учащихся: зарубежный опыт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.cls-kuntsevo.ru>.
2. Віхорт Ю.В. Концептуальні підходи до профорієнтації майбутніх менеджерів України [Електронний ресурс] / Віхорт Ю.В. – Режим доступу : // <http://www.nbu.gov.ua>.
3. Закатнов Д.О. Особливості професійної орієнтації дорослих / Д.О. Закатнов // Актуальні проблеми професійної орієнтації та професійного навчання : збірник наукових праць III Всеукраїнської науково-практичної конференції. – К. : ІПК ДСЗУ, 2008. – 456 с.
4. Петров В.П. Психологические проблемы профессиональной ориентации / В.П. Петров // Психологический журнал. – 1993. – Т. 14. № 3. – 89 с.
5. Козерук Ю.В. Складові професійної орієнтації та місце фізичного виховання у професійному навчанні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://doc-00-94-docviewer.googleusercontent.com>.
6. Федоришин Б. Система професійної орієнтації як фактор формування особистості: історично-психологічний аспект / Б. Федоришин // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми. – К. : Вінниця : ДОВ Вінниця, 2006. – Вип. 9. – С. 215–219.
7. Про Концепцію державної системи професійної орієнтації населення : постанова Кабінету Міністрів України від 27 січня 1994 року №48 // Урядовий кур'єр. – 1994.
8. Про затвердження Концепції державної системи професійної орієнтації населення : постанова Кабінету Міністрів України від 17 вересня 2008 року №842, зі змінами, внесеними згідно з Постановами КМУ № 35 (35-2012-п) від 25.01.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>.
9. Готовність учнів до профільного навчання / [упоряд. В. Рибалка, за ред. С. Максименка, О. Главник]. – К. : Мікрос-СВС, 2003. – 112 с.

Надійшла 10.05.2012; рецензент: д. е. н. Нижник В. М.